

УДК 343.211

О. О. Пащенко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», старший науковий співробітник Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВЦІВ СТОСОВНО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УПРОДОВЖ 1970–1995 рр.

Стаття присвячена з'ясуванню того, яким чином у 1990–1995 рр. змінилися погляди тих правознавців, які займалися вирішенням проблеми соціальної обумовленості законодавства про кримінальну відповідальність протягом 70–80-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: закон про кримінальну відповідальність, соціальна обумовленість, кримінально-правова заборона, криміналізація, декриміналізація, історія кримінального права.

Використання соціологічного підходу під час аналізу проблем правового регулювання суспільних відносин здатне забезпечити правову теорію від небезпеки догматизації та застою, пов'язує сферу права з реальними процесами суспільного функціонування, забезпечує справжні правові гарантії прогресу і справедливості¹. Конструювання кримінально-правових норм не повинно бути «закритим», спиратися виключно на юридичні дифеніції та внутрішню логіку свого розвитку². Суспільство ґрунтується не на законі. Це — фантазія юристів. Навпаки, закон повинен ґрунтуватися на суспільній думці, він повинен бути вираженням загальних інтересів і по-

¹ Див.: Романов А. К. Уголовно-правовое регулирование общественных отношений (методологические проблемы теории) : учеб. пособие / А. К. Романов. – М. : НИИ МВД РФ, 1992. – С. 11.

² Див.: Клейменов М. П. Прогнозирование и проблемы совершенствования уголовного законодательства / М. П. Клейменов // Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью в условиях перестройки : межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. И. Я. Козаченко. – Свердловск : Изд-во СЮИ, 1990. – С. 66.

треб суспільства¹. Дослідження у сфері соціальної обумовленості права, а також факторів законотворчої діяльності є необхідною умовою підвищення якості законів, що приймаються, а також передумовою їх ефективності². Криміналізація суспільно небезпечних діянь як один із можливих наслідків правотворчості пов'язана із зміною чинного законодавства, а тому на момент прийняття законотворчого рішення необхідно визначити соціальну обумовленість кримінально-правової норми³.

Дослідження історії вирішення проблеми соціальної обумовленості законодавства про кримінальну відповідальність у науці кримінального права на сьогодні окремо не проводилося. Лише деякі аспекти були висвітлені Д. О. Балобановою, В. К. Гришуком, С. С. Мірошніченком, О. О. Титаренком, П. Л. Фрісом, автором цієї статті у попередніх публікаціях.

Протягом 70–80-х рр. XX ст. аналізованою проблемою, як уже зазначалося, займалися Н. Б. Алієв, М. О. Беляєв, Р. Р. Галіакбаров, І. М. Гальперін, С. Г. Келіна, П. Є. Кондратов, М. Й. Коржанський, О. І. Коробєєв, В. М. Кудрявцев, А. В. Кузнєцов, Н. Ф. Кузнєцова, П. А. Фефелов, В. Д. Філімонов та ін.⁴ Метою даного дослідження є з'ясування того, яким чином еволюціонували погляди окремих із числа названих науковців стосовно вирішення проблеми соціальної

¹ Див.: Келіна С. Г. Принципы советского уголовного права / С. Г. Келіна, В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1988. – С. 9.

² Див.: Кудрявцев В. Н. Современная социология права : учеб. для юрид. фак. и ин-тов / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М. : Юристъ, 1995. – С. 3–4.

³ Див.: Взаимосвязь уголовного и административного права в правоприменительной деятельности органов внутренних дел : учеб. пособие / [М. И. Дубинина, Н. И. Загородников, Г. Г. Криволапов и др.]; под ред. А. В. Наумова. – М. : Изд-во МВШ МВД СССР, 1990. – С. 30.

⁴ Див.: Пашенко О. О. Дослідження проблеми соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських криміналістів 70-х рр. XX ст. / О. О. Пашенко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 19 – С. 28–35; Пашенко О. О. Питання соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських правознавців першої половини 80-х років XX ст. / О. О. Пашенко // Проблеми законності : акад. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 109. – С. 156–165; Пашенко О. О. Вирішення проблем соціальної обумовленості законодавства про кримінальну відповідальність у радянській науці другої половини 80-х рр. XX ст. / О. О. Пашенко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 22. – С. 54–66.

обумовленості кримінального законодавства протягом 1970–1995 рр. Висвітленню позицій правознавців, які до аналізованої проблеми в період з 1990 по 1995 р. звернулися у своїх пошуках уперше, буде присвячено самостійне дослідження. Так само окремо буде проаналізовано стан наукових досліджень за цей період, що здійснювалися виключно на теренах України.

П. А. Фефелов у навчальному посібнику «Уголовное право. Часть Общая» (1992 р.) зазначав, що для вирішення питання про віднесення тих чи інших діянь до злочинних, караних законодавець урахує наявність умов для реалізації принципу невідворотності покарання; бере до уваги і ступінь суспільної небезпечності цих діянь, відносячи до злочинних лише такі, що являють підвищену суспільну небезпеку. Визнаючи доцільним установлення кримінальної караності діянь за наявності необхідних критеріїв, законодавець закріплює в диспозиціях статей Особливої частини Кримінального кодексу ознаки таких діянь¹. Таким чином, обставинами, що мають ураховуватися під час прийняття рішення про встановлення кримінально-правової заборони, правознавець вважає: 1) наявність умов для реалізації принципу невідворотності покарання; 2) підвищений ступінь суспільної небезпечності діяння. Для позначення цих обставин дослідник використовує термін «критерії». Слід відзначити, що такі ж критерії, хоча й у зворотній послідовності, П. А. Фефелов виділяв ще у 1970 р.², стоячи на початку наукових пошуків у відповідному напрямку. Зазначимо, що до 1993 р., коли вийшов навчальний посібник, уже були досягнуті певні результати у вирішенні наукової проблеми, але П. А. Фефелов залишився на попередніх позиціях.

Н. Ф. Кузнецова в підручнику 1993 р. зауважує, що криміналізація діянь найбезпосереднішим чином залежить від рівня, динаміки, структури, тенденцій злочинності, а також від реальних профілактичних можливостей загрози покарання та його реалізації

¹ Див.: Уголовное право. Часть Общая : учеб. пособие : в 4 т. Т. 1 : Уголовный закон. Преступление. Уголовная ответственность / [С. М. Богданов, М. И. Ковалев, И. Я. Козаченко] ; отв. ред. И. Я. Козаченко. – Изд. 2-е, испр. – Екатеринбург : Изд-во СЮИ, 1992. – С. 35 (автор главы – П. А. Фефелов).

² Див.: Фефелов П. А. Критерии установления уголовной наказуемости деяний / П. А. Фефелов // Сов. государство и право. – 1970. – № 11. – С. 101–103.

у фактичній караності діянь¹. Порівнюючи позицію дослідниці із тою, що була викладена нею у публікації 1973 р., слід зауважити, що раніше йшлося про дві соціальні підстави прийняття закону — об'єктивну і суб'єктивну², у той час як у роботі 1993 р. термін «підстави прийняття закону» взагалі не використовується. Що ж стосується обставин, які характеризують об'єктивну підставу, то вони фактично повторюються, а суб'єктивну — уточнюються. З викладеного випливає, що Н. Ф. Кузнецова, так само як і П. А. Фефелов, принципово не змінила своєї позиції щодо аналізованої проблеми.

М. Й. Коржанський у роботі «Очерки теории уголовного права» (1992 р.) зазначав, що під час створення будь-якої кримінально-правової норми законодавець має враховувати: а) соціальну ефективність даної правової норми, б) можливість забезпечення її реалізації, застосування, в) соціальні наслідки її застосування. За рівної ефективності різноманітних правових заходів (цивільно-правових, адміністративних, кримінально-правових) має стати правилом використання найменш репресивних³. Далі науковець зауважує, що соціальна зумовленість кримінально-правової заборони визначається в основному соціальною цінністю суспільних відносин, економічними факторами, а також ефективністю правової охорони. Вибір об'єктів кримінально-правової охорони, за розсудом ученого, зумовлюють в першу чергу об'єктивні фактори, основними з яких є: а) місце, роль і соціальна цінність певних суспільних відносин; б) поширеність суспільно небезпечних посягань на дані суспільні відносини; в) розміри і характер суспільно небезпечної шкоди, що спричинюється цими посяганнями; г) ефективність тих чи інших заходів охорони. Важливе значення для вирішення розглядуваного питання, на думку М. Й. Коржанського, має також д) усвідомлення законодавцем закономірностей суспільного розвитку; е) економіч-

¹ Див.: Уголовное право. Общая часть : учебник / [Г. Н. Борзенков, М. Н. Голодюк, В. И. Зубкова и др.]; под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Ю. М. Ткачевского, Г. Н. Борзенкова. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – С. 86 (автор главы – Н. Ф. Кузнецова).

² Див.: Кузнецова Н. Ф. Проблемы изучения эффективности уголовного правовых норм и институтов / Н. Ф. Кузнецова // Эффективность применения норм уголовного закона / [С. В. Боботов, А. Д. Бойков, Г. Н. Борзенков и др.]; отв. ред. Н. Ф. Кузнецова, И. Б. Михайловская. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 34–35.

³ Коржанский Н. И. Очерки теории уголовного права / Н. И. Коржанский. – Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1992. – С. 5–6.

них наслідків видання і застосування конкретних кримінально-правових норм, є) його оціночно-вольове судження щодо можливості, необхідності і доцільності застосування в конкретних випадках кримінально-правових заходів¹. У той же час на с. 52 роботи при наведенні суб'єктивних факторів замість економічних наслідків видання і застосування кримінально-правових норм ідеться про «оціночно-вольове судження щодо соціальної цінності конкретних суспільних відносин», а також указується, що не менш важливо враховувати також рівень правосвідомості громадян, моральні основи життя суспільства. Крім того, на с. 56 зазначається, що, приймаючи рішення щодо поставлення під кримінально-правову охорону якогось об'єкта посягання, законодавець повинен урахувати ще й віктимологію. Порівнюючи позицію правознавця з його ж думкою щодо вирішення наукової проблеми, викладеною у монографії «Объект и предмет уголовно-правовой охраны» (1980 р.),² слід зауважити, що жодних сутнісних змін у ній не відбулося. Таким чином, науковець знову виявив непослідовність під час визначення суб'єктивних факторів, а потім ще зазначив обставину (віктимологію), яку раніше в переліку не наводив. На це ми вже звертали увагу в одній із попередніх публікацій³.

О. І. Коробєєв у роботі «Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы» (1991 р.) відмічає, що кримінальний закон є соціально обумовленим. Він створюється не «про всяк випадок», не «про запас», а продукується реальними потребами суспільства в кримінально-правовій забороні та більш чи менш адекватно відображає ці потреби у кримінально-правовій нормі⁴. Останнім часом у зв'язку з необхідністю подальшого вдосконалення чинного кримінального законодавства, його розвитку і оновлення увага фахівців,

¹ Див.: Коржанский Н. И. Указ. праця. – С. 47.

² Див.: Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н. И. Коржанский. – М.: Акад. МВД СССР, 1980. – С. 171, 181, 186.

³ Див.: Пашенко О. О. Питання соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських правознавців першої половини 80-х років ХХ ст. / О. О. Пашенко // Проблеми законності: акад. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 109. – С. 158.

⁴ Коробєєв А. И. Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы / А. И. Коробєєв, А. В. Усс, Ю. В. Голик. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1991. – С. 10.

пише правознавець, зосередилася на висвітленні питань, що стосуються обумовленості кримінально-правової заборони певними причинами, що спонукають законодавця встановлювати (чи скасувати) кримінальну караність тих чи інших суспільно небезпечних діянь. Насправді, запитує науковець, чому з великої кількості актів поведінки людини законодавець відносить до числа злочинів лише певні їх види? Сам законодавець відповіді на це питання не дає. Немає сенсу, на думку правника, шукати відповідь і в чинній системі права, бо вона знаходиться не всередині, а поза нею¹. Не викликає сумніву, пише дослідник, той факт, що визнання діяння злочинним і караним не є довільним актом законодавця, результатом його примхи чи «гри розуму». Нормотворчість у сфері кримінального законодавства не може, образно кажучи, мати характер дії, «вільної у своїй причині»². Обмеженість законодавчого угляду пояснюється існуванням причинно-наслідкової залежності між певними негативними явищами економічного, соціального, соціально-психологічного, кримінологічного характеру і породжуваною ними потребою в установленні кримінально-правової заборони. Зазначена причинна залежність є найважливішою детермінантою, що обумовлює можливість, допустимість і доцільність прийняття нового кримінального закону. Законодавець може надати правильну кримінально-правову оцінку негативним явищам соціальної дійсності, лише пізнавши всю складність взаємозв'язку і взаємодії різних ланок у ланцюгу аналізованих явищ. Кримінальний закон буде ефективним лише тоді, коли кримінально-правова оцінка адекватно відобразить реальність соціальної дійсності. А це означає, що весь процес законотворчості у сфері кримінального права має розглядатися як пізнання об'єктивної необхідності в установленні кримінально-правової заборони і лише потім — закріплення її в законі. З урахуванням опосередкованого характеру законотворчості, її певної самостійності і неминучої неповноти суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності не виключається небезпека волюнтаристського підходу до процесу прийняття кримінально-

¹ Коробеев А. И. Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы / А. И. Коробеев, А. В. Усс, Ю. В. Голик. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1991. – С. 10–11.

² Там само. – С. 12.

правових норм¹. В основі формування кримінально-правових норм, указує О. І. Коробеев, знаходиться кримінально-правова політика, яка на підставі глибокого дослідження об'єктивної дійсності, правильного відображення її в директивних установах, всебічного врахування економічних, соціальних, соціально-психологічних і кримінологічних вимог обґрунтованості кримінально-правової заборони покликана надати законодавцеві необхідний орієнтир у його правотворчій діяльності. Будь-яка політика базується на певній теорії. Науковою основою кримінально-правової політики у сфері законотворчості є теорія криміналізації та пеналізації. Ця теорія ще не має у вітчизняній науці «широкої стовбової дороги», концептуальність нечисельних поки що досліджень даної проблеми лише починає складатися, проте вже зараз очевидною є її складність². Проблема підстав (факторів) криміналізації являє певну складність не лише для практики, але й для теорії. Саме тому процес законотворчості повинен спиратися на теоретичну базу, здійснюватися на чіткій науковій основі³. Перелік відповідних факторів у роботі 1991 р. відсутній. Це дає підстави для висновку, що науковець не змінив своєї думки стосовно досліджуваного питання порівняно з монографією «Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации» (1987 р.), в якій зазначалося, що підстави кримінально-правової заборони — це ті правотворючі фактори, які обумовлюють припустимість, можливість і доцільність визнання суспільно небезпечного діяння злочинним і кримінально-карним⁴. Як бачимо, О. І. Коробеев у публікації 1991 р. навів багато додаткових положень стосовно проблеми соціальної обумовленості, не вважаючи за необхідне знову повертатися до визначення підстав (факторів) кримінально-правової заборони.

В. М. Кудрявцев та В. П. Казимирчук у роботі «Современная социология права» (1995 р.) зазначили, що проведення досліджень

---

¹ Коробеев А. И. Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы / А. И. Коробеев, А. В. Усс, Ю. В. Голик. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1991. – С. 12–13.

² Там само. – С. 13–14.

³ Там само. – С. 29.

⁴ Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1987. – С. 64.

у сфері соціальної обумовленості права, а також факторів законодавчої діяльності є необхідною умовою підвищення якості законів і передумовою їх ефективності¹. При цьому основними аспектами проблеми соціальної обумовленості права дослідники вважають: об'єктивний і суб'єктивний, внутрішній і зовнішній, соціальний і соціально-психологічний². Кожен із цих аспектів, зауважують правознавці, характеризується певною групою питань. Перша група: суспільні відносини, інші суспільні явища і процеси, що викликають потребу (необхідність, бажаність) в правовому регулюванні, і відповідні ним соціальні інтереси. Це причини, а нерідко і сам предмет правового регулювання. Друга група: суспільні відносини в механізмі правотворчої діяльності, що стимулюють, гальмують чи видозмінюють її розвиток; тут діють інтереси учасників цього процесу. Таким чином, ідеться про соціальний механізм правотворчості. Третя група: суспільна думка, інтереси й установки населення — громадян і службових осіб, що безпосередньо не беруть участь у підготовці законопроекту (чи беруть участь частково — шляхом обговорення). Тобто мається на увазі ставлення до процесу створення норми права з боку її майбутніх адресатів³. Далеко не всі ці групи питань вивчено стосовно права в цілому і його окремих галузей (у тому числі кримінального. — *О. П.*). Можна сказати, що, по суті, таке вивчення лише починається. Проте потреба в ньому існує й усвідомлюється багатьма юристами — вченими і практиками⁴. У той же час у попередніх роботах В. М. Кудрявцев зазначав, що підстави правової регламентації складаються з трьох груп факторів, що характеризують відповідно необхідність у такій регламентації, її допустимість та реальність (практичну можливість)⁵. Після цього, на думку правника, слід ще визнати загальну доцільність заборони з урахуванням низки обставин, і на-

¹ Кудрявцев В. Н. Современная социология права : учеб. для юрид. фак. и ин-тов / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. — М. : Юристъ, 1995. — С. 3–4.

² Там само. — С. 42.

³ Там само. — С. 41.

⁴ Там само. — С. 42.

⁵ Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. — М. : Наука, 1982. — С. 268–271; Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность / В. Н. Кудрявцев. — М. : Наука, 1986. — С. 106.

ведено їх загальний перелік¹. Порівнюючи позицію дослідника, викладену в підручнику 1995 р., з його попередніми публікаціями, зауважуємо, що у ній виділено основні аспекти проблеми соціальної обумовленості права: об'єктивний і суб'єктивний, внутрішній і зовнішній, соціальний і соціально-психологічний, про які раніше не йшлося. Проте під час характеристики цих аспектів видно, що лише перший із них, який визначається суспільними відносинами, іншими суспільними явищами і процесами, що викликають потребу (необхідність, бажаність) у правовому регулюванні, кореспондує одній із груп факторів (тій, що характеризує необхідність у правовій регламентації), про які йшлося в попередніх роботах. Другий і третій аспекти з відповідними групами факторів не узгоджуються зовсім. При цьому В. М. Кудрявцев і В. П. Казимирчук визнають, що ще вивчено далеко не всі групи питань, які характеризують відповідні аспекти проблеми соціальної обумовленості права. Із цього випливає, що В. М. Кудрявцев звернувся у своїх пошуках до нових аспектів наукової проблеми, розглядав більш загальні питання, не вважаючи за необхідне повертатися до аналізу окремих факторів та їх груп.

М. О. Беляєв у роботі «Уголовное право на современном этапе: Проблемы преступления и наказания» (1992 р.) зазначав, що критерії криміналізації — це суб'єктивна оціночна категорія, підгрунта (джерело) якої складають об'єктивні властивості діяння, що криміналізується (декриміналізується). Це основоположні ідеї на рівні суспільної ідеології, керуючись якими законодавець визначає коло людських вчинків, що відносяться в конкретних історичних умовах до злочинів². Привертає увагу, що раніше, в монографії «Уголовно-правовая политика и пути ее реализации» (1986 р.), правознавець виділяв поняття *критеріїв (принципів)*, а також *причин криміналізації*³. Порівнюючи зазначені роботи, слід зауважити, що

¹ Див.: Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. — М. : Наука, 1982. — С. 272; Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность / В. Н. Кудрявцев. — М. : Наука, 1986. — С. 110–111.

² Див.: Уголовное право на современном этапе: Проблемы преступления и наказания / [Н. А. Беляев, В. К. Глистин, В. В. Орехов и др.]; под ред. Н. А. Беляева, В. К. Глистина, В. В. Орехова. — СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1992. — С. 23 (автор главы I — М. О. Беляев).

³ Беляев Н. А. Указ. праця. — С. 71, 72, 81.

у 1992 р., по-перше, обставини, які необхідно враховувати при прийнятті рішення про встановлення кримінально-правової заборони, науковець називав критеріями, а не критеріями або принципами, як раніше; по-друге, дав інше визначення критеріїв криміналізації; по-третє, про причини криміналізації взагалі не згадав. Кількість критеріїв криміналізації в наведених роботах також не співпадає: до чотирьох, про які йшлося раніше¹, додається п'ятий — упевненість у тому, що, встановлюючи караність певного виду поведінки, держава не втручається в особисте життя громадян, що не є підвладним закону. При цьому дослідник спеціально зауважує, що врахування останнього критерію набуває особливого значення в сучасних умовах — умовах формування правової держави, характерною особливістю якої є розумна координація прав і обов'язків держави і особистості². Поява в позиції М. О. Беляєва нового критерію пояснюється, на нашу думку, зміною на початку 1990-х рр. політичного устрою держави та переходом до нової соціально-економічної формації, переоцінкою цінностей, що почала відбуватися в суспільстві. Таким чином, порівняно з роботою 1986 р. науковець удосконалив визначення критеріїв криміналізації та розширив їхню систему. Водночас про причини криміналізації вчений не згадав, що, на нашу думку, свідчить або про те, що він відмовився від необхідності їх окремого виділення, або правознавець залишився на попередній позиції, не вважаючи за доцільне повторювати її.

С. Г. Келіна у публікації «Основания уголовного-правового запрета» (1990 р.) зауважує, що підстави криміналізації діянь — це певні вимоги, критерії, фактори, що мають бути враховані під час введення нової кримінально-правової заборони. Їх треба відрізнити від приводу криміналізації, застерігає дослідниця. В якості останнього можуть виступати ті чи інші події (наприклад, вчинення тяжкого злочину, що став широко відомим завдяки засобам масової інформації)³.

¹ Див.: Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации / Н. А. Беляев. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. — С. 71–72.

² Див.: Уголовное право на современном этапе: Проблемы преступления и наказания / [Н. А. Беляев, В. К. Глистин, В. В. Орехов и др.]; под ред. Н. А. Беляева, В. К. Глистина, В. В. Орехова. — СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1992. — С. 24–25.

³ Келина С. Г. Основания уголовного-правового запрета / С. Г. Келина // Материалы IV Советско-западногерманского симпозиума по криминологии, уголовному праву и процессу: материалы науч. конф. / АН УССР. Ин-т государства и права; отв. ред. А. Я. Светлов, Г. И. Чангули. — Киев: Наук. думка, 1990. — С. 8.

Слід зауважити, що раніше, у науковій статті «Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний» (1978 р.), що була написана С. Г. Келіною у співавторстві із Г. А. Злобіним, надавалося зовсім інше визначення підстав криміналізації та трохи інакше формулювалось поняття криміналізаційного приводу. Крім того, там окремо йшлося про «принципи криміналізації»¹. Підстави криміналізації, зазначається в публікації 1990 р., можуть бути поєднані у дві групи: а) соціальні та соціально-психологічні; б) системно-правові. До підстав першої групи, як указує фахівець, слід відносити: 1) наявність достатньо високого ступеня суспільної небезпечності діяння, 2) його відносну поширеність, 3) відповідність кримінально-правової заборони моральним уявленням населення, 4) вірне співвідношення позитивних і негативних наслідків введення кримінально-правової заборони. До підстав криміналізації другої групи (системно-правового характеру) належать, з точки зору правниці, наступні вимоги: 1) відповідність нового кримінального закону Конституції, 2) його відповідність нормам інших галузей радянського права і міжнародним конвенціям, 3) можливість процесуального доказування, 4) співрозмірність покарання, що передбачається за новий злочин². Порівняння цих підстав із принципами криміналізації, що наводилися у роботі 1978 р.³, дає підґрунтя для наступних висновків. По-перше, поняття, що розкривалося у науковій статті 1978 р. за допомогою терміна «принципи», у 1990-му характеризується як «підстави». Причому перші дві практично ідентичні: «соціальні підстави» (1990 р.) кореспондують «принципам, що виражають соціальну обумовленість» (1978 р.), а «соціально-психологічні підстави» — «принципам, що забезпечують соціально-психологічну адекватність криміналізації». У той же час можна зробити висновок, що «системно-правові підстави» (1990 р.) — це принципи логіко-юридичної адекватності норми, а також такі, що визначають політичну допустимість і доцільність

¹ Злобин Г. А. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г. А. Злобин, С. Г. Келина // Проблемы правосудия и уголовного права : сб. ст. — М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1978. — С. 106–107.

² Келина С. Г. Указ. праця. — С. 10–11.

³ Див.: Злобин Г. А. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г. А. Злобин, С. Г. Келина // Проблемы правосудия и уголовного права : сб. ст. — М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1978. — С. 108–109.

криміналізації (1978 р.). По-друге, ці поняття («принципи» — в роботі 1978 р., «підстави» — в публікації 1990 р.) пропонується відізнати від криміналізаційних приводів, що є позитивним. По-третє, в статті 1978 р. розкриваються три поняття: «принципи», «підстави» і «приводи», а у публікації 1990 р. йдеться лише про «підстави» і «приводи». Останнє має, на нашу думку, принципове значення, оскільки саме розмежування між принципами і підставами криміналізації, як зазначалося нами в попередніх публікаціях, свідчило про якісний прорив у вирішенні наукової проблеми¹. Тому вважаємо за можливе стверджувати, що в 1990 р., на нашу думку, С. Г. Келіною у цьому плані все ж таки було зроблено крок назад.

Таким чином, на початку 90-х рр. науковці, які досліджували проблему соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність у 70–80-х рр., свої погляди принципово не змінили, практично ігноруючи значну кількість публікацій, що з'явилися протягом цього часу. Так, П. А. Фефелов лише поміняв місцями критерії криміналізації, Н. Ф. Кузнєцова — уточнила обставини, що характеризують суб'єктивну підставу криміналізації, проте навіть термін «підстави» не використовувала. М. Й. Коржанський не лише жодним чином не вдосконалив своєї позиції, а й повторив усі наявні у ній непослідовності. М. О. Беляєв, по-перше, обставини, що слід враховувати під час прийняття рішення про встановлення кримінально-правової заборони, називав лише критеріями, а не критеріями або принципами, як раніше; по-друге, про причини криміналізації взагалі не згадав. С. Г. Келіна, на відміну від роботи 1978 р., вже не розмежовувала принципи і підстави криміналізації.

До позитивних надбань, на нашу думку, слід віднести те, що: 1) М. О. Беляєв удосконалив визначення критеріїв криміналізації та розширив їхню систему, 2) О. І. Коробєєв, хоча свій погляд стосовно відповідних підстав і факторів не переосмислив, проте навів багато додаткових положень стосовно проблеми соціальної обумов-

¹ Див.: Пашенко О. О. Дослідження проблеми соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських криміналістів 70-х рр. XX ст. / О. О. Пашенко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 19 – С. 33; Пашенко О. О. Питання соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських правознавців першої половини 80-х років XX ст. / О. О. Пашенко // Проблеми законності : акад. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 109. – С. 157.

леності, 3) В. М. Кудрявцев також розглянув нові аспекти наукової проблеми, до аналізу яких раніше не вдавався.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є вивчення стану дослідження означеної проблеми у працях інших учених, опублікованих у першій половині 90-х рр. ХХ ст. та пізніше, з метою виявлення позитивного досвіду, який може бути використано під час формування сучасної теорії соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність.

Статья посвящена исследованию того, каким образом в 1990–1995 гг. изменились взгляды тех правоведов, которые занимались решением проблемы социальной обусловленности законодательства об уголовной ответственности на протяжении 70–80-х гг. ХХ в.

The article is devoted to research that, how the looks of those legists that engaged in the decision of problem of social conditionality of legislation about criminal responsibility during 70-80 of ХХ century changed in 1990–1995.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю ІВПЗ НАПрН України (протокол № 17 від 8 листопада 2011 р.).

*Рецензент — доктор юридичних наук, професор
В. І. Борисов.*